

már önmagában, önmagától forog. Úgy vélem, kevés ily pazar költőt hordott hátán eddig a magyar irodalom glóbusza: ily pazar és ily pazarló költőt. Amit Kazinczy mondott a kiváló, ma sajnálatosan kevéssé ismert Édes Gergelynek: „az úr önti a verseket”, alighanem Kovácsnak is elmondható lenne. Néha az az érzés fogja el az olvasót, hogy a jambus már elszabadult, s olyannyira önmagától száguld, hogy még a rímeket is lehányta magáról, néha az, hogy a vers bizony kétszer oly hosszúra sikerült, mint ahogy szerencsés lett volna, néha az, hogy a játékok variálása nem nélkülözheti az ismétlődéseket, néha pedig az, hogy a költő még e kérdésben is bölcsen rálát önmagára, s még e formálási túltengéseit is reflektálni tudja (ha megoldani nem is mindig); a KÖLTŐZKÖDÉS – HORÁTZ UTÁN SZABADON című, nagyszerű ötletekben bővelkedő, de kissé egyenetlen vers szép és bölcs idézete mintha e problémának volna önreflexív kimerevítése: „Megtört a hasonlat, szó sincs rá, s ha akadna sem...” Bizony, a versforma bősége miatt a hasonlat sokszor megtörik, s a szigorú szerkesztés hiánya miatt a bő folytathatóság sokszor túlírttságba torkollik – a nyelv sokrétű, finom, archaizáló hagyományélesztése helyett nemegyszer a nyelv természetesen mindig gyönyörű és pompás, de mégiscsak absztrakt ornamentikáját láthatjuk.

De persze a lényeg mégiscsak az marad: Kovács András Ferenc mind újításával, mind archaizálásával, mind eredetiségével, mind imitációs technikájával, mind szentimentalizmusával, mind mesterkedésével nagyon nagyot alkotott: azok a versei például, melyek a KOMPLETÓRIUM végén olvashatók, sokáig fényeskednek majd a magyar költészet kincses-tárában. Szerep- és nyelvértelmezési fogásai, hagyománykövetési gesztusai rendkívül termékenyek: szélesen ideológiamentes, szabadságelvű posztmodern beállítottságának és elhivatottan magyarságközpontú nyelvi és költészeti hagyományértelmezésének nemes feszültsége különösen tanulságos lehet. Befejezésül (párhuzamként és dicséretül) hadd álljon itt újra egy XVIII. század végi idézet Pálóczi Horváth Ádámnak MÉG AZT MONDJÁK, NEM ILLIK A TÁNC A MAGYARNAK kezdetű remek táncszavából, mintegy felszólítván a mai szerzőt jeles vállalkozása további szélesítésére – akár egészen a megidézett Szent Dávid követéséig is:

„A franc tánc mind negédes, mind szeles a német,
Nincsen mutációja, mind egyrül varr hímet,
Melancholis az anghus szövevényes lánca,
Csak az ugrós magyar tánc a Szent Dávid tánca.”

Margócsy István

„AZ IGAZSÁGOK SORSA EZ: SZÜLETNEK, HOGY MEGFESZÍTTESENEK”

Tömörkény István: *Hétről hétre. Publicisztikai írások, 1894–98*

Gyűjtötte, gondozta, jegyzetekkel és utószóval ellátta Péter László

Bába és Társai Kft., Szeged, 2000. 176 oldal, á. n.

Tömörkény István életművét – nem indokolatlanul, de kétségekívül egyoldalúan s így az életmű érvényességét szűkítve – a paraszti tematikával szokás összekapcsolni. Hívei többnyire ebben látják érdemét, a fanyalgók számára pedig nagyrészt ezért „érdektelen”. Úgy vélem, ha Tömörkény csak a magyar parasztság irodalmi fölfedezője lett volna, ez sem lenne kevés. De az életmű tanúsága szerint ennél lényegesen többel kell számolni; írói kvalitásai másról is árulkodnak. Kosztolányi Dezső, aki aligha sorolható a paraszti tematika megígéretzei közé, az igazi frót vette észre benne, s már a nekrológban leszögezte: Tömörkény „*európai öntudatú művész*”, s egyáltalán nem valamiféle népieskedő tollforgató. Utóbb, Kosztolányitól függetlenül, az életmű mélyebb rétegeibe hatolva, Baránszky-Jób László az életműnek azokra a jellegzetességeire is fölfigyelt, amelyek írókat olyan, merőben más tematikájú íróval rokonítják, mint Krúdy Gyula. Németh G. Béla pedig, aki az elbeszélő Tömörkényről alighanem a legjobb tanulmányt írta, ugyancsak függetlenedett a tematika minde nek fölött való kezelésétől. Az értelmezésnek ez az ága, sajnos, mégsem vált meghatározó értelmezési irányvá. Az olvasást elsődlegesen még ma is a tematika uralja.

Ez a kedvezőnek semmiképpen nem tekinthető recepciótörténeti helyzet teszi különösen

fontossá a Tömörkény publicisztikájából most közreadott mutatót. A HÉTRŐL HÉTRE című, Péter László gondozta karcsú könyv ugyanis az író gondolkodásának azt az oldalát teszi megismerhetővé vagy legalábbis értelmezhetővé, amelyet a tárcanovellák nem mutathatnak meg közvetlenül, de amely kétségkívül létezett, és valamiképpen a novellákat író tollat is vezette. Ez a publicisztikai kötet tehát pusztán a létével hozzájárulhat az íróknak a tematikai gattóból való kiszabadulásához, s lehetővé teszi, hogy gondolkodásának mélyebb rétegeit is fölfedezhessük, beállítódásának lényegét pedig világosabban lássuk. Maga a könyv Tömörkény 1894 és 1898 között írott heti elmélkedéseit adja, időrendben, jegyzetekkel. Az egyes írások eredeti címének (többnyire: A HÉTRŐL) ismétlődése miatt cím helyett valamennyi írást a megjelenés dátuma vezeti be, az író heti rovatára csak a könyv címe utal. A most közzétett anyag valamennyi darabja először a *Szegedi Napló*-ban jelent meg, ahol akkor Tömörkény dolgozott, s ezek a cikkek eddig kötetbe még sohasem kerültek. Megírásuk az író újságírói munkájának része volt, heti penzum. Maga Tömörkény alighanem „*az újságírói muszáj-filozofálás*” körébe utalta volna őket, ha neki kellett volna ezeket valahová besorolnia. A feldolgozott tárgyak, a megírás módjai, az egyes cikkek terjedelme kétségkívül az újságírás napi igényeit elégítették ki. Amit ezekben a cikkekben Tömörkény művelt, azt – erősen hullámozó színvonalon, nagy kvalitásbeli különbségekkel – sok más újságíró is művelte akkoriban. De tévednénk, ha emiatt valami provinciális fecsegésre gyanakodnánk. A könyv egy kitűnően író, konzekvensen gondolkozó, tudatos elme műve; írója olyan ember, akit nemcsak sok minden érdekelt (ez, gyakorló újságíróról lévén szó, természetes) – de végig is gondolta mindazt, amit tapasztalt. Írni tudása pedig lehetővé tette számára, hogy meglehetősen bonyolult viszonylatokat is pontosan, világosan idézzon föl. Ez a publicisztika tehát beletartozik az irodalmi igényű magyar hírlapírásnak abba a súlyos vonulatába, amelyet legmagasabb szinten Ady, Ignó, Kosztolányi, majd később Márai, Szegeden pedig Móra Ferenc és Juhász Gyula neve fémjelez.

A nézőpont, amelyből Tömörkény mindent szemügyre vesz és megítél, bármily szokatlan-

nul hangzik is ez, a *polgár*; méghozzá a citoyen nézőpontja. Ebben kétségkívül szerepe volt származásának, hiszen gyermekként egy elmagyarosodott német polgárcsaládban szocializálódott, értékrendje alapvetően családja értékrendje. Habitusa is ezé a polgárságé – s ez, jól érezhetően, olyanokkal rokonítja, mint Schöpflin Aladár vagy a Grossschmidként anyakönyvezett Márai Sándor. Önérzetét, emberi tartását ebből a konvenciórendszerből merítette. A szocializációnak ezt az alapszólámát azonban az egyéni életút némileg „áthangszerelte”. Tömörkény, pechjére vagy szerencséjére, felnőttként már nem élhette családja egykor volt életét. Részben a deklaszszálódás következményeként, részben alkotói ambícióinak engedelmeskedve újságírásból élő író lett. Ahogy ő maga nem minden önironia nélkül megvallotta: „*Én szintén a tőke rab-szolgája vagyok, én a Bába Sándor [a Szegedi Napló kiadója] tőkéjének zsoldosa gyanánt élek a világban.*” (29.) Ez a „zsoldos”-lét ugyan az adott körülmények között még megtűrt, sőt – egyes vonatkozásokban – egyenesen megkövetelt bizonyos emberi szuverenitást, de a polgárlét függetlenségéhez képest már a függőség érzetét táplálta benne. Ám tudjuk, amennyit függetlenségéből veszett ezzel, annyit nyert is nyitottságban, szociális érzékenységben. Beállítódását így sajátos kettősséggel jellemezhetjük. Egyrészt: értékrendje a „régí”, a klasszikus (német) polgárság értékrendje, amely az attól való eltéréseket visszassággként élette meg vele. Másrészt viszont ítéleteiben a szociális szempont is rendre fölbukkan, s értékrendjét a szociális igazság felé tágtíja. A küszöböt persze soha nem lépte át, a szocializmust mint lehetséges orientációt elutasította, jóllehet a hódmezővásárhelyi agrárszocialisták pörétől (amelyről 1895-ben ő tudósította a *Naplót*) egyáltalán nem maradt érintetlen. Az adott világnak így nem apologétája, hanem kritikusa vagy – többnyire – kritikus hangoltságú, de rezignáltságtól sem mentes értelmezője lett. (Íróiájja, a jellegzetes tömörkényi „humor” nagyrészt ebből a rezignáltságból, a megváltoztathatatlanság tudomásulvételéből fakadt.)

Cikkei rendre a polgári önérzet és világlátás megnyilvánulásai. Érvétele, amellyel egy alkalommal Szegedet „megvédte” a lehetséges bírálatoktól, ékes bizonyítéka ennek. „*Szegeden – írta – még a középkorban sem ismerték azt a szavot,*

hogy jobbágy. Itt polgár volt mindenki, úgy a tanyai, mint a bennlakó. Ez a fölvilágosultság. És annyira bírta e város polgársága ennek tudatát, hogy még a régi rendi időkben is dacolt az ódsággal, s ha valamely nemes Szeged polgárává akart lenni, fölötte a polgárokból álló választott tanács bírálatot gyakorolt, hogy vajon érdemes-e ezen nemes arra, hogy Szeged polgárává vétessék.” Mert itt „a negyvennyolcas Kossuth-áramlatot évszázadokkal megelőzték a modern eszmék, e városban [...] a törvény öt-száz év előtt sem ismert nemest és nem nemest, hanem csak egyforma embert, a polgárt ismerte, a becsület szerint való egyenértéket mérte” (125–126.).

Az a polgárkép, amely mintaként (és egyben mérceként) Tömörkény gondolkodásában élt, természetesen nem redukálható – mai szokás szerint – a piacelvűségre. Igaz, a kalkuláló racionalitás, amely elmékedéseiben rendre tetten érhető, nagyon is jellemző rá. Vendéglősgyerekként vérévé vált a költség-haszon-mérlegelés. Ez természetes; e habituselem nélkül nincs s nem is lehet senki polgár, márpedig habitusában Tömörkény föltétlenül polgár volt. Erre nemcsak legendakörének egyes elemei vallanak („jobb pénzt olvasni, mint kritikát” – mondta például állítólag) –, de heti hír- és jelenségmagyarázatainak logikája is. A gyakorlatiasan kalkuláló, polgárius logika jellemzi például akkor, amikor a Tiszát övező töltésekről elmélkedik (1895. ápr. 21.), de akkor is, amikor – váratlan jelenségtársításként – az egyenruhák gombját és a katonák vacsoráját kapcsolja össze: „Véges közpolgári ésszel tekintve, sok mindent nem lehet megérteni. Ha én két sor gombot varratok a kabátomra, még valahogy lehet érteni. Talán büszke vagyok gombbéli tulajdonságaimra a magam pénzéért. Hanem hogy az én pénzemért s az ön pénzéért miért nem adnak a katonának vacsorát, s adnak helyett két sor gombot a kabátjára, ezt nem értem. Nem értem, hogy miért kell egy húszszer forintos szobornak hatvanezer forintba kerülni csak azért, hogy lovon üljön a feltisztelt, mikor azt a lovat általában nem akarta ki sem feltisztelni.” (47.) Ez a hang a mindenféle pazarlást, logikátlanságot kerülő, gyakorlatias, ám egyben öntudatos polgár hangja. A Tömörkény fejében élő polgár képéhez azonban ezen túl szervesen hozzátartozik egy olyan alaperény is, amelyet ő becsületnek hív, s amely döntéshelyzetekben mindig iránymutató. Esz-

ménye „a becsület szerint való egyenérték”; cikkei, elemzései rendre ennek érvényesülését mérték le.

Írásai, persze, e téren sem doktrinerek; aki írta őket, teljesen tisztában volt a társadalom tényleges gyakorlatával, valóságos viszonyaival. De hogy ez a szempont, a becsület mennyire fontos volt neki, jelzi egyik keserű tézise: „Állítólag abszolút becsület nincs a világon, ez azonban nem okvetlenül bizonyos, mert ugyanazok, akik ezt állítják, azt is mondják, hogy abszolút igazság sincs a világon.” (75.) Ez a megjegyzése *pars pro toto* mutatja beállítódása lényegét. Igényt az „abszolút becsületre”, az ennek tagadását valló álláspont kényszerű tudomásulvételét s – egyáltalán nem utolsósorban – a tagadó álláspont tagadásának ironikus-megengedő formáját – azaz egyféle kényszerű relativizálódást. Ez, azt kell mondanunk, szükségképpen alakult így. Tömörkény tudta, hogy becsület-eszménye nem „korszerű”. „A becsület – írta egyik alkalommal – több okosok véleménye szerint is abból állna, hogy becsületesen kell viselkedni. Ez nem éppen csak abból áll, hogy ne lopjon az ember; és sokkal többől áll, mint amennyit sok nagy hírű gavallér; akiről három mérföldnyíról érzik a becsület-szag, teljesíteni képes volna. Becsület nem bántani a másét, becsület nem bántani a gyengébbet ok nélkül, becsület bátornak lenni, becsület védeni az elnyomottat, becsület megbüntetni a bűnt, becsület nyílt embernek lenni. Látnivaló, hogy a becsület érényeit azokhoz a kritériumokhoz kötötték, amik a nemes embert jellemezték, természetesen valaha régen, amidőn becsület volt nemes embernek lenni.” „A becsületnek ez a fogalma azonban kiviszett. [...] s a becsület az úgynevezett társadalmi becsület, melynek elvesztése esetén a mort civile éri a halandót, valami sajátos dologgá változott, amihez a valódi értelemben vett becsületnek semmi köze nincs.” (80.) A társadalom pedig „nézeteiben egyre furcsább, egyre különösebb, s egyre jobban logika nélkül való. A becsület éppen azon fejtetőre állított szabványok alá esik, amely alá hoz a társadalom más egyéb dolgokat” (80.).

Cikkei (így például az 1895. július 28-i, az 1895. október 13-i), nagyon jellemzően, ezeket az „egyre furcsább, egyre különösebb s egyre jobban logika nélkül való” dolgokat bontják szét s világitják meg. Analízisei mindig érdekesek, meggyőzőek, együtt a társadalom- és mentálitástörténet kutatóinak ma is gazdag nyers-

anyagot szolgáltatnak. Ezek számbavételénél és kivonatolásánál azonban szempontunkból fontosabb mindennek Tömörkény beállítódására gyakorolt hatása. Az alapkövetkezmény, nem kétséges, a keserűség; ez olykor ki is szakad belőle: „*Becsület [...] egy van, ha ugyan kapható még az ideális becsületből egy szemernyi ezen a keserű világon.*” (81.) S ezzel a – többnyire leplezett – keserűséggel függ össze, hogy kora társadalmának életét nagyrészt a hazugságok mindent átszövő rendszerének látta. Az „*első recepciós eljegyzést*” kommentálva például arról beszél, hogy „*a társadalom konvencionális hazugságainak táborában tábormoki ranggal feszít az a muszáj, mely kényteleníti a sablonos halandót, hogy ilyen dolgaival [ti. legszemélyesebb magánügyével, a »leházasodással«] a nyilvánosságra lépjen*” (9.). Máskor már egyenesen arról ír, hogy: „*Ha a jövő század a mostani haldokló századnak valamely találó nevet akar adni, valószínűleg a balfogalmak s társadalmi hazugságok századának nevezheti el.*” (36.) Egy – politikai fölhangú – szoborállítási ügyet pedig, nagyon jellemzően, így azonosít: „*Ez megint az úgynevezett társadalmi igazság, amely azt mutatja, hogy a társadalom itt is éppúgy benne van a hazugságok világában, mint bárhol másutt.*” (42.) Az úgynevezett társadalmi igazságnak ez a hazugságként való azonosítása már jelzi átfogó, nagy korélményét, a relativizálódás tapasztalatát. „*Mennyi viszonylagos igazság és viszonylagos ellentmondás*” – sóhajt föl például egyik alkalommal (10.). Ez a viszonylagosságtudat részben a létező vélemények nagyfokú szóródásának elismeréséből, tudomásulvételéből fakadt: „*A vélemények különböznek, s az ember, aki Tatár Pétert [a ponyvaregényíró] jobban szereti, mint Jókait, a saját szempontjából eszmei meggyőződéseinek a Himalájáján ül, csakúgy mint Szilágyi, Vaszary és Esterházy Miklós*” (9.) – ismeri el. De emellett – igaz, pár évvel később – már a „*két-meggyőződésű*” ember megszületését is konstatálnia kell. „*Minden embernek kétféle meggyőződése van, egyik a tulajdon maga véleménye, a másik, amit az újságra belebeszél.*” (153.) S e kértelkűség érvénye alól immár saját magát sem tekinti kivételnek: „*Koponyámban, melyről halálom után kétségkívül Virág Lajos Keresztély városi mértékhiitelesítő úr fogja megállapítani, hogy mekkora úrt hagyott maga után, koponyámban egy idő óta ellentétes áramlatok foglalnak helyet, miután kétféle meg-*

győződéseim harcra keltek.” (153.) Ez a diagnózis, bármily meglepő is esetleg, már Ignostus („*nem értek egyet a saját véleményemmel*”) és a „*két-meggyőződésű*” Adyt előlegezi. Nyilvánvalóan egyáltalán nem véletlenül.

Az elviszonylagosodás élményének messze menő beállítódásbeli következményei lettek. Tömörkény, itteni cikkének tanúsága szerint, egyre inkább irracionálisnak látta az adott viszonyok között élő ember létét. Jelzi ezt két kedvenc szava, a *logika*, és a *lutri* gyakori használata – a logikát a társadalmi viselkedésből hiányolja, a lutrit (mint a véletlen, az esetlegesség metaforáját) pedig az intézmények működési jellemzőjeként emlegeti föl. Így a világ pusztá *hangulatát* alakul át. „*Minden hangulat s a tegnapi véleménye ritkán marad a máé is egyúttal*” (9.) – írja például, saját magát is a „*hangulatok világát élő bajazzók*” közé sorolva (9.). A közélet pedig e viszonyok között „*operettszerű*”. A helyi politikai csatározásokat például így jellemzi: „*A megyei társadalmi és politikai élet [...] súlyos, visszataszító jelenségeiben van valami operettszerű, amennyiben úgy tetszik, mint ha végszóra lépnének a kulisszák mögül elő a tisztelt szereplők. Egyszer a bal kulisszák mögül rohan ki valaki ököllel, másszor a jobb kulisszák mögül valaki bottal. Az alkotmány e derűs levegőjű védőbástyájában fokozott szívességgel osztják az emberek egymásnak a pofont, a korbácsot, a botüütést.*” (50.) S a megyei párbajok és sajtópörök esetében is ugyanezt fedezi föl. „*A sajtópörök már mérgesebb csaták – mondja a párbajok taglalása után –, szintén azon operettszerűséggel, hogy majdnem mindig ugyanazok szerepelnek benne. Az ember, mielőtt a tanúkat hívják, tudni véli, ki jön most be a terembe, s mit fog a hallgatóság mondani. Mert még a hallgatóság is ugyanaz. Az érdeklődők, az érdekeltek ugyanazok, kiket név szerint nem is ismert az ember, de kabátjukat és szakállukat egyazon napon látja feltűnni a sajtóbírótság termeiben.*” „*Ez a közönség pró és kontra viharos gyönyörűséggel hallgatja a sajtópörbeli vastag kifejezéseket, s voltaképpen azért jön, hogy ezeket hallgassa. A padban helyet foglalva kényelmesen, olyképp várja a következőket, mint a színházi zsöllye habitüje egy jól ismert vidám operett szellemes ötleteit.*” (50–51.) A közéletnek ezt az operetté válását, ma már tudjuk, megint csak nem egyedül Tömörkény vette észre; ez utóbb a Monarchiát jellemző alapmetaforák egyike lett.

Az igazán lényeges következmény azonban ezen is túlmutat, hisz mindez Tömörkény nyelvhez való viszonyát is befolyásolta. S íróról lévén szó, ez az igazán nagy súlyú fejlemény.

Tömörkény nyelve, nyelvhasználata természetesen meglehetősen bonyolult jelenségkör; külön tanulmányt érdemelne. Mint „*germán származású adóalap*”, akinek „*ősei annak idején a bükkfákat imádták a Teutoburgi-erdőben*” (112.), s akinek apja még jórészt németül beszélt, némi kompenzatív törekvést is mutat. Számolva ugyanis családja nem magyar nyelvi tradícióival, azokat ellensúlyozandó, nagyfokú nyelvi tudatossággal a magyar nyelv archaikusabb rétegeihez kapcsolódott. Meg is vallotta: „*a szent bibliát Károlyi Gáspár oly magyarul írta meg, hogy ami kevés magyarság stílusokban, kenyérkereseti eszközömben akad a parasztokon kívül majd mind tőle szerém*” (95.). Ez a három komponens (a von Haus aus német, az archaikus magyar és a parasztnyelv) azután egy olyan egyéni nyelvé áll össze nyelvi megnyilatkozásaiban, amely egyszerre bírt az érzéki megjelenítés erejével s a logikai különböztetés analitikus képességével. S ami szempontunkból különösen fontos: nyelvének mindhárom komponense a hétköznapi nyelvhasználattal szembeni distanciálódását erősítette. A Tömörkény-cikkek alapvető modalitása így ironikus és viszonylagosító. A nyelvi allúziók, az intertextuális utalások nagy száma jellemzi. Olykor hangsúlyozza is ezeket (például amikor az „*úgynevezett vegyes érzelem*”-ről beszél [55.]), olykor csak rejtetten történik meg ez a visszautalás, ám az intertextus jelenléte ilyenkor sem kétséges. „*Például nálunk fogalom, hogy a gróf előkelő*” – írja egyik cikkében. „*Hévteljesebb fiatal írónk, kik szeretik a főrendi társaságokat, gyakran foglalkoztatják az előkelő grófokat. Dolgaikban minduntalan előmásvizik egy kelletlen gróf, akim hideg előkelőség ömöl el. Azután ez a gróf nyugodt méltósággal széttekint, vagy pedig ajkán száraz mosollyal visszavonul, tesz-vesz, de mindent előkelően csinál, oly előkelően, hogy mikor kitéri a nyakát, akkor is benne marad a monokli a szemében.*” (36.) A „valóságnak” ez a nyelvvé, nyelvjátékká relativizálása alighanem az adott keretek között föloldhatatlan élethelyzetek mégis-föloldásának szubjektív módja és formája volt. (Ő maga – önironikusan – valószínűleg ezt a nyelvi transzformációt nevezte „*szokásos rabulisztikájá*”-nak.)

Ez az elviszonylagosítás azonban sohasem válik nála teljessé, megszakíthatatlanná. Egy adott határon belül Tömörkény megőrzi a valóságkonstrukciók realitásába vetett hitet. Jellemző erre az a megkülönböztetés, amit 1895. március 10-én tett. „*Azon parlamenti beszédek – írta –, melyektől törekvőbb gimnazistáink észbeli tudása megvető mosollyal fordul el, nem események. Vágyonbukó bankárok sem események. Ugronék sem események.* Két esemény van ma Magyarországon: a vásárhelyi tárgyalás [ti. a Szántó Kovácsék ellen indított agrárszocialista pör] s a délvidéki árvíz.” (27.) Mert e kettő kivételével – sejteti – a többi csak üres „szöveg”, álesemény; de ez a kettő, mert emberi alapérdekek jelennek meg bennük, abba a kategóriába sorolódik nála, amelyet egy másik alkalommal így határozott meg: „*Ez faktum. Vágy hogy a Kossuth által fölaltalt s Kossuthot jellemző egyetlen új magyar szóval éljek: ez tény.*” (39.) Hogy mi alapján végzi el a világ jelenségeinek ezt a megkülönböztetését, tételesen sehol sem mondja ki. De kétségtelen, hogy bizonyos reálfolyamatokat elkülönít a „*balvéleményektől*” és „*hazugságoktól*”, illetve ez utóbbiakat e reálfolyamatok szemszögéből ítéli meg.

Ez a distinkció teszi lehetővé számára, hogy bizonyos kérdésekben nagyon határozottan s félreérthetetlenül foglaljon állást.

Meglehetősen élesen bírálja például a Katolikus Néppártot – ez a bírálat oly erős, oly határozott, hogy az UTÓSZÓ-t író Péter László már-már mentegetni kényszerül miatta az író. A dolog pikantériája kétségkívül az, hogy Tömörkény hívó ember volt, a biblia forgatója hozzátartozott életéhez: „*Elégge hitvalló ember vagyok – szögezi is le egy alkalommal. – Tőle nem fogok én eltávolodni sohasem.*” (128.) Kora magyar katolikus egyházát, kivált annak politikai aspirációit azonban nem tudta elfogadni. Lepsényi páter szegedi akcióját kommentálva fölháborodva utasítja el a néppárti („*igazabban papvágyonpárti*”) mozgalom gátlástalan demagógiáját. „*Lám [...] jön egy ember, aki a hit papjának szenteltetett, jön az ő minden külsőségeivel, papi talárjával, s hirdet dolgokat, miket én a bibliámban sehol sem találok. De nemcsak hogy megtagadja azt a hitet, amelynek fölve az emberek szeretete, de ugyanezkor sakálként üvölt egy nyomtatott papírról, melyben többek között azt mondja rólam is, hogy »disznóság«, amit én művelek, én, a kajla lá-*

bü ötvenkrajcáros zsidó. Pedig ez ideig Krisztus követésében nem jutottam odáig, hogy én is zsidó legyek, mint ő volt, és kajla lábú sem vagyok, mert annak idején a házi orvosunk (az is zsidó volt: az öreg Herzl) nem engedte meg, hogy járásra kényszerítsem akkor, amidőn még járnai nem bírok, s ezáltal útját állotta annak, hogy gyermektérdeim kétfelé bicsakoljanak.” (124–125.) A néppárti propagandában Tömörkényt elsődlegesen a beszédmód, a gyűlöletkeltést célzó stílus háborította föl, de élesen elutasította a mozgalom belső logikáját, szándékoltan homályban hagyott célkitűzéseit is. Úgy vélte, „nálunk nincsenek rabszolgaemberek, de rabszolgaságban hevert századokon át a gondolat. Mikor nyűgeiből szabadulni igyekezne, föltámad ellene egy nagy fekete tábor. Nem annyira a föl szabadult gondolatoktól rémült meg e had, mint inkább a papi javak szekularizálásától, amit aggodva sejt” (109.). S szerinte e néppárti „kiáltványozás nem más, mint töltésépítés a szabadgondolkozás ellen, nehogy kicsapjon a medréből” (110.). A „magyar hierarchia” pedig nem egyéb, mint „nagyobb részében ideál nélkül tévelygő és eszme nélkül létező piócája az állam által a vallás segítségére adott vagyonnak, emberek, akik állásukat csak arra tartják, hogy a papi jószág igazgatójává tehessék az öccsüket, és szutenírozhassák rokonaikat” (128.). A közönséges néppárti aktivistákat pedig a magas klérus bábjaiként azonosította. „Természetes, hogy a szegény káplánoknak az ő hatszáz forintjukkal, hiányos reményeikkel végtelen kevés közük van a dúsgazdag fölöttesükhöz, de hát náluk az ilyen plakátumszerkesztés is gradus ad Parnasum, illetve ad episcopatum, s a hátul álló, ügyesen elbújít magasabb intézők kezében úgy mozognak a főtisztelendő Molnárok, mint Kratay Maschik színházában a Paprika János, aki agyonveri a szakállas zsidót, s ezzel általános elégtételt szolgáltat a megsértett jogrendnek.” (109.) S hogy Tömörkény nem úgynevezett vallásellenes pozícióból szólt, sőt nagyon is magas morális instanciákra támaszkodott, jól mutatja konklúziója: „Íme így pusztítja a maga kalandorai által önmagát a hitvallás. Ezen bizony el lehet szomorodni.” (126.)

A viszonylagosodás közepette is megmaradó alapelvek stabilitását mutatja, hogy Tömörkény, bár kétségkívül nemzeties tudatú, és érzékeli a nemzetiségi problémák súlyát, szót emelt a román „Szirbu Péter” meggyilkolása ellen is. Ez az adóját megfizetni nem tudó, kicsiny javait védelmezni próbáló, s eközben

az erőszakosan föllépő csendőrök áldozatául esett orsovai román parasztember ugyanis a szociális kiszolgáltatottságot példázta számára. Tömörkény nem volt fellegjáró, tudomásul vette a javak szűkösségét, a nagy tömegekre kiterjedő szegénységet, de a hatalomnak ezt figyelmen kívül hagyó arroganciája, érzékeltensége fölháborította. S ha egyebet nem is nagyon tehetett, legalább szóvá tette a dolgot. „Most már – írta erős iróniával – Szirbuék házában minden csendes. Legföljebb két asszony sír a szeretet ünnepén, s néhány apró oláh gyerek kér kenyeret a szeretet ünnepén, de ezek is olyan rossz szokású kölykök, hogy mindig olyat kérnek, ami nincs. / Isten éltesse tehát önt is, fináncminiszter úr, a szeretet ünnepén.” (143–143.)

Ez a Szirbu-eset is mutatja, hogy Tömörkény értékrendjének egyik legerősebb s legstabilabb eleme kétségkívül a kiszolgáltatottak és megnyomorítottak iránti részvétel. (Ez vezetett el az alul lévők világának írói ábrázolásához is.) De ez, minden vélekedés ellenére, egyáltalán nem valami népieskedés, hanem a minden kiszolgáltatott emberre kiterjedő általános emberi szolidaritás. Mi sem árulkodik erről jobban, mint hogy az ő „kint való ember”-e úgy panaszolja föl sorsát, ahogy Shylock is teszi Shakespeare VELENCEI KALMÁR-jában: „Hogy nem bírják már egyszer panaszainkat fölérni ésszel – mondja múltkor egy kint való ember. – Hisz ha a mi karunkba belevágnak késsel, a mi karunk is csakúgy fáj, mint az uraké.” (143.) Ez, úgy hiszem, az emberi nem morális egységének metaforikus kifejezése, s perdöntő, hogy ebben az egységben Tömörkénynél az elesetteknek, megnyomorítottaknak is helye volt.

A Tömörkény-publicisztika mostani megjelenése őszinte, személyes örömom. Nem szívesen teszem tehát szóvá, hogy a könyv gondosabb nyomdai munkát érdemelt (s kívánt) volna. Sok a sajtóhiba. Pedig Péter László tudása, legendás pontossága garancia lehetett volna a megbízható, jó szövegkiadásra. Nagy kár, hogy e tekintetben a könyv saját lehetőségei alatt maradt, hiszen anyaga valódi reveláció, nagy nyereség. S egyben ösztönzés a Tömörkény-életmű e vonulatának teljességre törekvő föltárására, közzétételére.

Lengyel András